

The impact of lack of journalistic ethics on social media

Hawkar Yasin Sharif

Media Technical Department ,Erbil Administrative Technical Institute ,Erbil Polytechnic University , Erbil ,Iraq

DOI: <https://doi.org/10.31918/twejer.2471.30>

Published: 21/07/2024

Abstract

With the advent of the third millennium, and the growth of rapid developments in modern societies, a new social-media phenomenon emerged in its pattern, represented by the emergence of social networks (Social Media), which captured the interests of broad segments of the public, until today millions of people use social networks for various purposes. For entertainment, education, advertising, communication, publishing, acquiring skills and experiences, publishing notes and pictures, searching for jobs, dating and marriage, and learning many languages and skills.

Despite the positive advantages of these means, it is a double-edged sword, as it have a negative side that affects the entire society, if the door is left wide open, as the ethical and behavioral problems that have emerged as a result of the current communication revolution have found echoes. And it affected contemporary societies, so much as there were many positive aspects as data for this revolution, including facilitating communication between people, giving a role to the simple citizen to act as the one in charge of communication, the decline of censorship and restrictions, the prevalence of media pluralism and many other positives, on the other hand, there are negatives that accompanied this rapid growth in the sector. Communication and flags.

This research deals with this part of the development related to the ethical effects that social networks pose to the behavior and dealings of many users, affecting the behavioral, cognitive, emotional, emotional and ethical aspects.

Keywords: *lack of journalist, ethics, social media.*

کاریگه‌ری نه‌بوونی ئیتیکی پۆژنامه‌وانی له سۆشیال میدیادا

د. هاوکار یاسین شریف

Hawkar.sharif@epu.edu.iq

به‌شی ته‌کنیکی میدیا، په‌یمانگه‌ی ته‌کنیکی کارگێڕی هه‌ولێر، زانکۆی پۆلیته‌کنیکی

هه‌ولێر، هه‌ولێر، عێراق

پوخته

له‌گه‌ڵ هاتنی هه‌زاره‌ی سییه‌م، و گه‌شه‌سه‌ندنی خێرای کۆمه‌لگه‌ی مۆدێرن، دیاردیه‌کی نوێی سۆشیال میدیا له‌ نه‌خشه‌ی خۆیدا سه‌ریه‌له‌دا، که به سه‌ره‌له‌دانی تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان (SocialMedia) دیاریکرا، که سه‌رنجی خه‌لکی گشتی بۆ لای خۆی راکیشا، ته‌نانه‌ت ئه‌مڕۆش، ملیۆنان که‌س تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان بۆ مه‌به‌ستی جۆراوجۆر به‌کارده‌هێنن. بۆ کاته‌سه‌ربردن، په‌روه‌رده، ریکلام، په‌یوه‌ندی، بلاوکردنه‌وه، به‌ده‌سته‌هێنانی کارامه‌یی و ئه‌زموون، بلاوکردنه‌وه‌ی تێبینی و وینه، دۆزینه‌وه‌ی کار، په‌یوه‌ندی و یه‌کترناسین، هاوسه‌رگیری، فێربوونی چه‌ندین زمان و لیها‌توویی.

سه‌ره‌رای سووده ئه‌رێنییه‌کانی ئه‌م ئامرازانه، به‌لام وه‌کو شمشێریکی دوو سه‌ره وان، به‌و پێیه ده‌توانرێ لیکه‌وته‌ی نه‌رێنیان هه‌بێت که کاریگه‌رییان له‌سه‌ر کۆمه‌لگا به گشتی هه‌بێت، ئه‌گه‌ر ده‌رگا که به‌ کراوه‌یی به‌یتریه‌وه، به‌و پێیه‌ی کیشه ئه‌خلاق و ره‌فتارییه‌کانی ده‌ره‌نجامی ئه‌مانه‌ن، که له شۆڕشی ئێستای په‌یوه‌ندییه‌کاندا ها‌تۆته‌کایه‌وه و کاریگه‌ریی له‌سه‌ر کۆمه‌لگای هاوچه‌رخ هه‌یه، که چه‌ندین لایه‌نی ئه‌رێنی هه‌ن وه‌ک داتا‌کانی ئه‌م شۆڕشه له‌وانه ئاسانکاری په‌یوه‌ندی نیوان مرۆقه‌کان و پۆلی هاو‌لاتیانی ئاسایی له په‌یوه‌ندیی به‌رپرسیاران و که‌مکردنه‌وه‌ی سانسۆر و سنووردارکردن و بلاوبوونه‌وه‌ی فره‌یی میدیا و چه‌ندین هۆکاری ئه‌رێنی تر. له لایه‌کی دیکه‌وه، کاریگه‌ریی نه‌رێنیشی هه‌بوو له‌گه‌ڵ گه‌شه‌سه‌ندنی خێرای پێشه‌سازییه‌که.

ئه‌م توێژینه‌وه‌یه ئه‌م به‌شه‌ی په‌ره‌سه‌ندنی په‌یوه‌ست به کاریگه‌رییه ئه‌خلاقیه‌کانی تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌سه‌ر هه‌لسوکه‌وت و مامه‌له‌کردنی زۆریک له به‌کاره‌ینه‌ران ناوده‌برێت له‌وانه؛ لایه‌نی ره‌فتاریی و مه‌عریفیی و سۆزداری و ئه‌خلاق.

وشه‌ کلیلییه‌کان: کاریگه‌ری، نه‌بوون، ئه‌خلاق، ئامرازه‌کانی په‌یوه‌ندی کۆمه‌لایه‌تی

کاریگه‌ری نه‌بوونی ئیتیکی پۆژنامه‌وانی له سۆشیال میدیادا

پێشه‌کی

گومانی تیدا نییه سۆشیال میدیا بووده‌ته تایبه‌تمه‌ندییه‌کی ئه‌م سه‌رده‌مه و به‌بێ مۆله‌ت

و بهی سانسۆر هاتۆته ناو هه‌موو ماله‌كانه‌وه و هه‌موو گرووپ و ته‌مه‌نه‌كان به‌كاریده‌هین، به‌و پێیه‌ی كه‌ره‌سته‌یه‌کی كوشنده و شمشیرێکی دووده‌مه. هه‌روه‌ها ئامرازێكه‌ بۆ به‌ره‌وپێشبردنی ره‌فتاری ئه‌رینی له‌ناو كۆمه‌لگادا له‌پێگه‌ی هاندانی تاك بۆ هاوڕێیه‌تی و په‌یوه‌ندیکردن له‌گه‌ڵ كه‌سانی تر و فێربوونی هه‌موو شتیکی نوێ له‌ بواری زانستدا و ئالوگۆپی ئه‌زموونی زانستی له‌ هه‌موو بواره‌كان و له‌ هه‌موو ئاسته‌كاندا. به‌لام هاوكات ئامرازێکی كوشنده‌یه، هه‌موو ئه‌و به‌ها ئه‌رینیانه‌ ده‌كوژیت، كه‌ پێویسته تاك پا‌به‌ندبیت پێیانه‌وه، له‌ ئه‌خلاق و ره‌فتار و په‌یوه‌ندییه‌كانیدا ده‌بی ره‌نگبده‌ته‌وه، ئه‌م بازدا‌نه‌ گه‌وره‌یه له‌ جیهانی په‌یوه‌ندی و په‌یوه‌ندیکردندا له‌گه‌ڵ خویدا چه‌ندین ده‌ركه‌وتنی نه‌رینی هه‌یناوه و بۆته هۆی زیادبوونی رێژه‌ی دیارده‌ی جیا‌بوونه‌وه‌ی هاوسه‌ران و پچه‌ران‌دی سیله‌تی ره‌حم و په‌یوه‌ندی خزمایه‌تی، بلا‌بوونه‌وه‌ی ده‌نگۆی ئیسراف، شانازی‌کردن، زه‌وت‌کردن، ئیستغلا‌ل‌کردنی سی‌کسی و چه‌ندین کێشه‌ی ئالۆزی كۆمه‌لایه‌تی دیکه، هه‌روه‌ها بووه‌ته ژینگه‌یه‌کی به‌پیت و له‌بار بۆ تا‌وانه‌کانی زانیاری، تا‌وانی رێ‌خ‌راو، تیرۆر و تا‌وانه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ ئه‌خلاق و ئه‌خلاق‌ی گشتی و ئیستغلا‌ل‌کردنی سی‌کسی مندا‌لان و باز‌رگان‌کردن به‌ ماده‌ هۆشبه‌ره‌كان و تا‌وانه‌کانی تر و کاری نایاسایی له‌م تۆره‌ كۆمه‌لایه‌تیانه‌وه ئه‌نجام ده‌دریت.

مه‌ترسیی راسته‌قینه یان گه‌وره‌ترین به‌ره‌نگاری به‌رده‌م خه‌زان و كۆمه‌لگا له‌م سه‌رده‌مه‌دا كه‌ رووده‌ات، ئه‌ویش به‌ نه‌رمی هه‌لسوكه‌وتی هه‌ندیک خه‌زان له‌ دا‌بن‌کردنی مۆبایلی زیره‌ك و ئایپاد و پێشكه‌ش‌کردنی به‌ مندا‌لان به‌ی هۆشیاری یان چاو‌دی‌ری خه‌زان، كه‌ له‌وانه‌یه ب‌بیت هۆی کێشه‌ی زۆر بۆ مندا‌لان و له‌وانه‌یه کاریگه‌ریی له‌سه‌ر گه‌شه‌کردنی ئه‌ق‌لی و ده‌روونی و كۆمه‌لایه‌تیان هه‌بیت.

ئامانجی تویژینه‌وه

ئامانجی سه‌ره‌کیی ئه‌م تویژینه‌وه‌یه ناسینی تویژی گه‌نجان و به‌کاره‌ینه‌رانی تۆره‌ كۆمه‌لایه‌تییه‌كانه، هه‌روه‌ها تیگه‌یشتن له‌ چۆنیه‌تی به‌کاره‌ینانی تۆره‌ كۆمه‌لایه‌تییه‌كان و کاریگه‌رییه‌ نه‌رینی و ئه‌رینییه‌كانیان له‌سه‌ر هه‌لسوكه‌وتی گه‌نجان له‌ناو ئه‌و سیسته‌مه‌ كۆمه‌لایه‌تییه‌كانیان بۆ په‌ره‌پێدانی كۆمه‌لێك میكانیزم و ئامراز كه‌ به‌هۆیانه‌وه گه‌نجان وه‌ك به‌رگێك وه‌ریده‌گرن بۆ پاراستنی به‌ها و بیروكه‌كانیان له‌ تا‌وانه‌وه‌ی له‌ناو كلتووری ئه‌وی تردا، هه‌روه‌ها له‌ پێگه‌ی تۆره‌ كۆمه‌لایه‌تییه‌كانه‌وه هه‌لگری كلتووره‌كان كه‌ جیا‌وازن له‌ به‌ها باوه‌کانی ناو سیسته‌می كۆمه‌لایه‌تی.

کێشه‌ی تویژینه‌وه

له‌گه‌ڵ بلا‌بوونه‌وه‌ی تۆره‌کانی سۆشیال میدیا له‌ كۆمه‌لگه‌ی مۆدی‌رن و زیاد‌بوونی

ژماره‌ی به‌کاره‌ینه‌رانیان بۆ ژماره‌یه‌کی یه‌کجار زۆر، پێویستییه‌کی زۆر بۆ دامه‌زراندنی بنهما‌ئه‌خلاقیه‌کان هه‌یه‌ که ده‌بوو ناو‌بژێوانی به‌کاره‌ینانی ئه‌و جه‌ماوهره‌ بکه‌ن، چونکه‌ توپه‌کان کاریگه‌رییان له‌سه‌ر واقع و ئه‌نجامه‌کان و ئه‌و داتایانه‌ی که دروستیده‌که‌ن. که‌واته‌ کێشه‌که‌ له‌م پرسیاره‌وه‌ دێته‌ کایه‌وه‌: ئه‌و بنهما و بناغه و پێوه‌ره‌ ئه‌خلاقیه‌یه‌ چین که به‌ گونجاو داده‌نرێت بۆ ئه‌وه‌ی وه‌ک جارنامه‌ی رێسا ئه‌خلاقیه‌یه‌کان به‌کاره‌ینانی توپه‌ کومه‌لایه‌تییه‌کان له‌لایه‌ن خه‌ڵکه‌وه‌ به‌رپێوه‌ده‌به‌ن؟

گرنگی توێژینه‌وه

گرنگی توێژینه‌وه له‌م خالانه‌ی خواره‌وه به‌رجه‌سته ده‌بێت:

1. هه‌ول‌دان بۆ دانانی پێوه‌ره‌ ئه‌خلاقیه‌یه‌کان له‌سه‌ر لایه‌نیکی گرنگی ئامرازه‌کانی راگه‌یاندن، که بریتیه‌ له‌ په‌یوه‌ندیی کومه‌لایه‌تی.
2. هه‌ول‌دان بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی ئه‌و کاریگه‌رییه‌ نه‌رێنیانه‌ی له‌ ئه‌نجامی به‌کاره‌ینانی ئه‌و توپانه‌ له‌لایه‌ن جه‌ماوهره‌ دروستده‌بێت.
3. قولکردنه‌وه‌ی ئه‌و کاریگه‌رییه‌ ئه‌رێنیانه‌ی له‌ ئه‌نجامی به‌کاره‌ینانی ئه‌و توپانه‌ له‌لایه‌ن جه‌ماوهره‌ دروستده‌بێت.
4. ده‌وله‌مه‌ندکردنی کتێبخانه‌ی زانستی به‌ زانیاری و ئه‌نجامه‌کان که په‌نگه‌ سوودی هه‌بێت بۆ پلاندانه‌ران و هه‌ر که‌سیکی ئاره‌زوومه‌ندی ئه‌م بابته‌.

توێژینه‌وه‌کانی پێشوو

1- کاریگه‌ریی ئینته‌رنێت له‌سه‌ر کومه‌لگه

ئهم توێژینه‌وه‌یه‌ له‌ لایه‌ن محمده‌ ئه‌خلیفی له‌ سالێ (2002 ز) ئه‌نجامدراوه‌، و ئامانجی ده‌ستنیشانکردنی کاریگه‌ریی ئینته‌رنێته‌ له‌سه‌ر کومه‌لگا له‌ رێگه‌ی لیکۆلینه‌وه‌ له‌ سوود و که‌موکۆرییه‌کانی ئینته‌رنێت، توێژه‌ر پشتی به‌ رێبازی وه‌سفکردنی شیکاری به‌ستووه‌، ئامرازه‌کانی توێژینه‌وه‌که‌ بریتی بوون له‌ چاوپێکه‌وتن و پرسیارنامه‌، و توێژینه‌وه‌که‌ گه‌یشه‌ ئه‌مانه‌ی خواره‌وه‌:

- زۆربه‌ی تاکه‌کانی کومه‌لگا له‌ ئێستادا ئاره‌زووی به‌کاره‌ینانی ئینته‌رنێتیان هه‌یه‌، و گرنگترین ئه‌و به‌کاره‌ینانه‌کانیش له‌ به‌کاره‌ینانی په‌یوه‌ندیکردن و ئالوگۆری زانیارییه‌کانه‌ له‌گه‌ڵ که‌سانی دیکه‌ و گه‌ران به‌دوای زانیاری و کاتبه‌سه‌ربردنه‌.

- توێژه‌ران ئه‌وه‌یان بۆ ده‌رکه‌وتووه‌ که‌ زیانه‌کانی ئینته‌رنێت به‌و شیوه‌یه‌یه‌ که‌ بتوانیت داگیرکاریی کلتووری بکات، و به‌هۆی به‌کاره‌ینانی زۆره‌وه‌ ده‌بێته‌ هۆی کێشه‌ی

کۆمه‌لایه‌تی و ئه‌خلاق و ته‌ندروستی.

2- توێژینه‌وه‌ی حافز (2011) به‌ ناوێشانی (په‌یوه‌ندیکردنی گه‌نجانی زانکۆ له‌ ڕێگه‌ی سایته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه‌)

ئهم توێژینه‌وه‌یه‌ ئامانجی ده‌ستنیشانکردنی پالنه‌ره‌ راسته‌قینه‌کانی په‌یوه‌ندیکردن بوو له‌ نێوان گه‌نجانی زانکۆ له‌ ڕێگه‌ی سایته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه‌ که‌ لیکۆلینه‌وه‌که‌ ئه‌وه‌شی پشت‌راستکردووه‌ته‌وه‌، په‌یوه‌ندیکردنی گه‌نجانی زانکۆ له‌ ڕێگه‌ی سایته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه‌ دیاردیه‌کی کۆمه‌لایه‌تییه‌ نه‌وه‌ک پێویستییه‌ک بێت که‌ ته‌کنه‌لۆجیای سه‌رده‌م دروستیده‌کات.

ده‌ریخست که‌ ئالوده‌بوونی گروپی گه‌نجان زیاده‌ڕوویی له‌ به‌کارهێنانی سایته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان بووه‌ هۆی له‌ ده‌ستدانی ئه‌و لیها تووپیانه‌ی که‌ پێویستن بۆ دامه‌زراندنی په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ ژینگه‌ی کۆمه‌لگه‌ی واقیعه‌دا و دابه‌زینی به‌رکه‌وتنی که‌سی له‌ به‌ران به‌ره‌ن په‌یوه‌ندیکردن له‌ ڕێگه‌ی سایته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه‌، ئه‌مه‌ش ده‌بێته‌ هۆی تاوانباریی گه‌نجان به‌ران به‌ره‌ن په‌یوه‌ندی کۆمه‌لایه‌تی. (حافز، ۲۰۱۱)

3- لیکۆلینه‌وه‌یه‌ک زانکۆی تکه‌سانی ئه‌مه‌ریکی له‌ سالی (2009) ئه‌نجامیداوه‌.

لیکۆلینه‌وه‌که‌ ئه‌وه‌ی ده‌ریخست که‌ خه‌لکی به‌کارهێنانی سایته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان قبۆله‌که‌ن به‌ ئامانجی ده‌ربرینی راستیی که‌ سایه‌تییه‌کانیان، نه‌ک وینه‌ی نمونه‌ییان بۆ بکێشن، به‌و پێیه‌ی بۆ زۆربه‌ی به‌کارهێنانه‌ران پێویستی سه‌ره‌تایی خۆیان بۆ ناساندنی که‌سانی دیکه‌ تێرده‌کات.

پێناسه‌ی ده‌سته‌واژه‌کان:

1- کاریگه‌ری: مه‌به‌ست له‌ کاریگه‌ری وه‌ک له‌ زمانی عه‌ره‌دا له‌ لایه‌ن ئێبن مه‌نزووره‌وه‌ هاتووه‌، مه‌به‌ستی ئه‌وه‌یه‌: “ماوه‌ی شته‌که‌ و فره‌یییه‌که‌ کاریگه‌ری به‌ جووله‌ ئه‌وه‌یه‌، که‌ له‌ کێشانی شته‌که‌دا ده‌مێنێته‌وه‌، کاریگه‌رییه‌که‌ش ئه‌وه‌یه‌ که‌ کاریگه‌رییه‌که‌ به‌یلتیه‌وه‌ له‌ شته‌که‌دا، کاریگه‌رییه‌که‌ش له‌ شته‌که‌دا که‌ وه‌ک کاریگه‌رییه‌ک ده‌ییبینیت.”

زاراوه‌ی “کاریگه‌رییه‌کان” له‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌دا به‌ شیوه‌یه‌کی ڕێکارانه‌ و به‌م شیوه‌یه‌ پێناسه‌ کراوه‌: (کۆمه‌لیک کاردانه‌وه‌ یان گۆڕانکارییه‌ درێژخایه‌نه‌کانی سه‌ره‌تایی و لاوه‌کین که‌ له‌ کاتی به‌کارهێنانی سۆشیال میدیا له‌ لایه‌نی په‌روه‌رده‌یی، کۆمه‌لایه‌تی،

دەروونی و تەندروستییه‌کان لەسەر نموونەی توێژینه‌وه‌که پوودەدەن، ئایا ئەم گۆرانکارییانه ئەرێنین یان نەرێنی.

2- ئەخلاق: بریتییە لە کۆمەڵیک بنهما و پەفتار و بەها، که پەفتاری تاکیک یان گروویک لە جیاکردنە‌وه‌ی راست و هەڵەدا بە‌پێ‌وه‌یدە‌بە‌ن و ئەوانیش پێ‌وەر و ستانداردی ئەخلاقین، لە‌ بواری ژمیریاریدا ئەخلاق پێ‌وەر و پێ‌وەرێن بۆ بە‌ها و پەفتارە ئەخلاقییە‌کان که ئەو کارە بە‌پێ‌وه‌دە‌بە‌ن و لە ژینگە‌ی کاردا ئە‌نجام‌دە‌دریت.

ئەخلاق که بە‌ فەلسەفە‌ی ئەخلاقیش ناسراوە، لقیکی فەلسەفە‌ییە که بریتییە لە‌ ریکخستن و پێ‌ناسە‌کردن و پێ‌شنیازکردنی چە‌مکە‌کانی پەفتاری راست و هەڵە، و پێ‌ناسە‌کردنی و راسپاردە‌ پێ‌ی. دە‌ستە‌واژە‌ی ئەخلاق بە‌ ئینگلیزی "ethics" لە‌ وشە‌ی یۆنانی "ethos" وەرگیراوە، واتە که‌سایە‌تی، (Internet Encyclopedia of Philosophy 2018. Ethics and Contrastivism)

ئەخلاق - لە‌ پرووی ریکارە‌وه‌: کۆمە‌ڵیک پەفتاری بە‌هاییه که پێ‌ویستە‌ بە‌کارهێنەرانی له‌ میدیاکاندا پابه‌ند بن پێ‌یانە‌وه‌.

3- ئامرازە‌کانی پە‌یوه‌ندی کۆمە‌لایە‌تی:

ئە‌و پێ‌گانه‌ن که کۆمە‌لگە‌یه‌کی ئە‌لیکترۆنی زە‌به‌لاح پێ‌ک‌دە‌هێ‌ن و کۆمە‌ڵیک خزمە‌تگوزاری پێ‌شکە‌ش‌دە‌کە‌ن، که پە‌یوه‌ندی و کارلیکی نی‌وان ئە‌ندامانی تو‌ری کۆمە‌لایە‌تی بە‌هێ‌زتر دە‌کات، لە‌ رێ‌گە‌ی خزمە‌تگوزاری و ئامرازە‌ پێ‌شکە‌وتووە‌کانی وەک: یە‌کترناسین و ئاش‌نابوون، هاو‌پێ‌یه‌تی، نامە‌ناردن، چاتی خێ‌را و دروستکردنی گرووی پە‌رژە‌وه‌ندیخواز و پە‌یج بۆ تاک و دامە‌زرراوە‌کان، بە‌شداریکردن لە‌ بۆ‌نه و پووداوه‌کان، و هاوبە‌شکردنی میدیا لە‌گە‌ڵ هە‌ندیکێ‌ تر وەک وینه و قیدی و پرۆگرامسازی. (طالە، 2019، ص175)

سە‌بارە‌ت بە‌ زمانی عەرە‌بی، ئێ‌مه‌ لە‌ پرووی وە‌سفە‌وه‌ دە‌ییبین، ئە‌گەر سۆشیال میدیا ئە‌وه‌ندە‌ی کێ‌شه‌ لە‌ پێ‌ناسە‌کە‌یدا نە‌‌ورۆژینیت، ئە‌وا لە‌ ماناکە‌یدا دروستتاکات بە‌کارهێنەرانی وەک گفتوگو و پە‌یامی تایبە‌ت و ئێ‌مه‌یل. ئێ‌نسایکلۆپیدیای ئازادی نی‌وده‌ولە‌تی که بە‌و مالپەرانه‌ پێ‌ناسە‌ی کردووه‌ که کۆمە‌ڵیک خزمە‌تگوزاری پێ‌شکە‌ش بە‌ بە‌کارهێنەرانی دە‌کە‌ن وەک چات و نامە‌ی تایبە‌ت و ئێ‌مه‌یل و بە‌شداریکردن لە‌ نی‌وان مڕۆف و کۆمە‌لگە‌کان، و ئالوگۆری زانیاری و ملیۆنان بە‌کارهێنەر کۆدە‌کاته‌وه‌ (سە‌میر، 2018، ٤٨)

هە‌روه‌ها وا پێ‌ناسە‌ دە‌کری‌ت بە‌وه‌ی که بریتییە لە‌ چە‌ندین پێ‌گە‌ی ئە‌لیکترۆنی که بە‌هۆ‌یه‌وه‌ لە‌ سە‌رتاسە‌ری جیهانه‌وه‌ ملیۆنه‌ها که‌س پە‌یوه‌ندی بە‌یه‌کتر دە‌کە‌ن و بایە‌خ و پسپۆ‌رییه‌ دیاریکراوە‌کان کۆیان‌دە‌کاته‌وه‌، هە‌روه‌ها لە‌ رێ‌گە‌ی ئە‌م تو‌رە‌دا دە‌رفە‌ت بە‌ هە‌موو هاوبە‌ش و بە‌شداریبووە‌کانی دە‌دات لە‌ بلاوکردنە‌وه‌ و ئالوگۆری هە‌موو جو‌ره‌

دۆسیه و فایل و وینه و پارچه قیدی و تۆماری دهنگی و ناردنی نامه و گفتوگۆیهکی خیرا. ئەم جۆره تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌یه ده‌رفه‌تی بیئه‌ندازه ده‌ره‌خسینیت بۆ دروستکردنی په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان هاوڕی و هاوه‌لی خویندن، هه‌روه‌ها توندوتۆڵکردنی رایه‌له‌به‌ندی نیوان ئەندامانی ئەو تۆره له‌ فه‌زای ئینته‌رنیت، له‌ ناسراوترین ئەو تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌یه له‌ جیهان: فیسبووک، تویته‌ر، مای سپیس، ئینستگرام... هتد.

به‌لام حسین (2016) وا پیناسه‌ی ده‌کات، که بریتیه له‌ چه‌ند ڕیگه‌یه‌کی نوێی په‌یوه‌ندیکردنه له‌ ژینگه‌یه‌کی ژماره‌یی که ڕیگه به‌ کرداری یه‌کتر بینین و کۆبوونه‌وه له‌سه‌ر هێلی ئینته‌رنیت ده‌دات هه‌روه‌ها به‌ ئازادی و ئاسانی ده‌توانریت ڤاوبۆچوون و هه‌واله‌کان و زانیارییه‌کان به‌ده‌سته‌بھیتیت.

زبون و ئەبو سه‌علیک (2014) به‌م شیوه‌یه پیناسه‌ی ده‌که‌ین: ئامرازه‌کانی په‌یوه‌ندیکردنی کۆمه‌لایه‌تی بریتین له‌ چه‌ند ڕیگه‌یه‌کی ئەلیکترۆنی له‌سه‌ر ئینته‌رنیتدان، و ڕیگه به‌ تاکه‌کان ده‌دات به‌ دروستکردنی تۆری کۆمه‌لایه‌تی، ئەویش بۆ پیناساندنی خۆیان به‌یه‌کتری و نیشاندانی بایه‌خ و ئاراسته‌کانیان به‌یه‌کتر، هه‌روه‌ها تاکو بتوانن له‌نیو گرووپه‌ کراوه و داخراو و نه‌ینیه‌ به‌شوماره‌کاندا هاوڕی دڵخوازی خۆیان هه‌لبژێرن، و خزمه‌تگوزاری بلاوکردنه‌وه و ئالوگۆری بابه‌ته‌ نووسراوه‌کان و وینه و فیلمه‌ تۆمارکراوه‌کان و کۆمه‌لیک ئامرازی دیکه‌ی ئاسانکارکردنی پرۆسه‌ی په‌یوه‌ندی و په‌یوه‌ندییه‌کان.

سه‌وافی (2015) به‌م شیوه‌یه پیناسه‌ی ده‌کات: که بریتیه له‌ کۆمه‌لیک ڕیگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی له‌سه‌ر تۆره‌کانی ئینته‌رنیت که جه‌ماوهر بۆ چه‌ندین مه‌به‌ستی جیا‌جیا به‌کاریانده‌هێنن، و له‌ گرنگترین ئەو ڕیگانه: "یوتیوب، نامه‌ی ئەلیکترۆنی، فیسبووک، تویته‌ر، و واتساب"ن.

ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه به‌ شیوه‌یه‌کی ڕیکاری ئامرازه‌کانی په‌یوه‌ندی کۆمه‌لایه‌تی وا پیناسه ده‌کات: "ڕیگه‌گه‌لیکی گریمانه‌یین له‌سه‌ر تۆره‌کانی ئینته‌رنیت ڕیگه به‌ تاکه‌کان ده‌دات، که هیندیک له‌سه‌ر ژیا‌نی خۆیان بلاوبکه‌نه‌وه، هه‌روه‌ها ڕیگه‌یان پێ ده‌دات په‌یوه‌ندی گری بده‌ن بۆ گۆڕینه‌وه‌ی بیروپا‌و زانیاری و دۆسیه و وینه و گرته‌ی قیدی، له‌ گرنگترین ئەو ڕیگانه: فیسبووک، تویته‌ر، واتساب، ئینستگرام، و سناب چات"ن.

ته‌وه‌ره‌ی یه‌که‌م

دیاریکه‌رانی تیۆری به‌کاره‌ینانی سایته‌کانی تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان

ده‌رهاویشته‌ی ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه له‌سه‌ر بنه‌مای هه‌ندیک تیۆری که‌لکوه‌رگرتن له‌ تۆره

کۆمه لایه تییه کان له لایه ن جه ماوه ره وه به پێوه ده برین و ئەم تیۆریانە بریتین لە:

تیۆری به کارهێنان و تیرببون:

سه ره تای گرنگیدان به لیکۆلینه وه له و تیرببونه بۆ جه ماوه ره له به کارهێنانی میدیا وه ده گه پێته وه بۆ سالانی چله کان، چونکه ئەم تیۆره بایه خ به لیکۆلینه وه ی په یوه ندیی ه جه ماوه ریی ه کانه وه ده دات به شیوه یه کی کارایی پیکخوا، وه ک چۆن لایه نگرانی ئەم تیۆره پێیانوايه له چه ندین گریمانه ی بنه پره تییه وه سه رچاوه ده گریت، له وانه که بینهر چالا کانه به شداری له پرۆسه ی په یوه ندیی ه جه ماوه ریی ه کان ده کات و ئامرازه کانی په یوه ندیکردن به کارده هیئت بۆ گه یشتن به ئامانجه مه به ستداره کان که له گه ل چاوه روانییه کانیدا بیت.

هه ره ها به کارهێنانی ئامرازه کانی په یوه ندیکردن ئەو پێداویستییه نه که خه لک تییده گه ن و کۆنترۆله کرین له لایه ن فاکته ره جیاوازه تاکه که سییه کان و فاکته ره کانی کارلیکی کۆمه لایه تی و پێویستییه کان به گوێره ی تاکه جیاوازه کان ده گوێرین (مه ککاوی و سه ید، 2006، ل. ۲۳).

بیردۆزه کۆنه کان - کلاسیکییه کان- وا گریمانه یان کردوه که بینهر وه رگریکی نه رینییه هه تا ئەو کاته ی چه مکی بینهریکی که لله ره قی ئەرینی دهرده که ویت و به دوا ی ئەوه دا ده گه ریته که ده یه ویت رووبه رووی بکریته وه و کۆنترۆلی هه لبژاردنی ئەو ئامرازانه بکات که په یوه ندییان به وه وه هیه. پێداویستییه کانی خۆی و ئەو ناوه رپۆکانه دابینه دکات که رازین. (ئه لغه ریب، ۲۰۰۱، پ. ۱۷۹)

هه ندیک له توێژه ران فاکته ره و هۆکاره کانی به رکه وتنی جه ماوه ره بۆ ئامرازه کانی راگه یاندن بۆ دوو چین ده گه ریننه وه، که بریتین له:

- تیرکردنی ناوه رپۆک: ئەو تیرببونانه یه که له ئەنجامی به رکه وتن به ناوه رپۆکی په یامی میدیا وه دروستده بن و زیاتر په یوه ندییان به وه وه هیه له وه ی که په یوه ندی به جۆری ئامرازی به کارهێنراوه وه هه بیت.

- تیرکردنی پرۆسه ی په یوه ندیکردن: ئەو تیرببونانه ده گریته وه که له ئەنجامی هه لبژاردنی تاکه که س بۆ ئامرازیکی دیاریکراوی په یوه ندیکردن به ده سته ده یتریت و راسته وخۆ په یوه ندییان به تایبه تمه ندیی ه کانی ئامرازه کانه وه نییه و دابه شده کرین بۆ:

- تیربوونی نیمچه ئاراسته یی

- تیربوونی نیمچه کۆمه لایه تییه کان

تيۆرييه كه ههولدهدات بۆ گهيشتن به چهند ئامانجيك، لهوانه ئاشكراكردنى چۆنيهتیی بهكارهينانى ئامرازهكانى راگهياندن له لایه ن تاكهكان، و پالنه رهكانى بهكارهينانى ئامرازىكى ديارىكراو. و "تيربوونى خوازاو" كه تاك ههولدهدات له ريگهيهوه بهديهييت به بهكارهينانى ئامرازهكانى پهيوهنديکردن و "تيربوونه جوراوجورهكان" ی پشت ئهم بهكارهينانه. (ئهسعهد، ۲۰۱۱، ل ۵۷)

ئهركهكانى ئامرازهكانى پهيوهنديکردن بهپيى ياهوو کاتز: کاتز ئهو ئهركه سهرهکيانهى دهستنيشانکردوو كه دهتوانن خزمهتبهکن، كه تييدا رهوتهكانى كهسايهتیی ههر تاكيك و بهم شيويهه کارىگهرييان لهسهر رهفتارى ههيه، كه بریتين له: (وهريگراو له: عهبدولحهמיד، ۲۰۰۴ نوينهرايهتیی له ئهركى بهرگريکردن له خوى، و گوزارشت له بههاكان و وهريگرانى زانين دهكات، وهك دينيس ماكويلی وای دهبينی كه ئامرازهكانى پهيوهنديکردن ئهركى ميديایی، گهشهپيدانى كهسيی خوى و بهشدارن له يهكگرتویی كۆمهلايهتیی ئهجامدهدن.

ههر لهم پرووهوه چهدين پۆلينکاری بۆ پيداويستی و پالنه بهدهركهوتن، ديارترینيان پۆلینى (ماسلۆ)بوو:

1. پيداويستییه سهرهتاييهكان: وهك پيويستی پهيوهنديکردن لهگهڵ ئهوانی تر، پيويستی سهقامگيری كۆمهلايهتیی، و سهربهخوبوون.
2. پيداويستییه لاوهکیهكان: وهك پيداويستییه مهعريفیهكان، وهك خوشهويستی ئاگاداربوون و زانینی پووداوه جوراوجورهكانی دیکه.

ههروهها پالنه و فاكته رهكان پۆلينکراون بۆ:

–پالنه ره تاکیه ناوهخوييهكان: بریتیه له ئارهزووی تاك بۆ کردنی کاریک/شتیک بۆ تيربوونی ههز و ويسته تاکیهكانی خوى.

–پالنه ره كۆمهلايهتیه ده رهکیهكان: له ريگهی پهيوهنديی تاك لهگهڵ كۆمهلاگهيهوه به رههمديت، كه تاك ههنديك کرداری ديارىکراو ئهجامدهدات، پالنه رهکهی بۆ رازیکردنی كهسانی دهروبهري، ياخود بۆ به دهستههينانی پيزانينيان، يان سهلماندنی خويهتیی، واته وهك دينيس مهكکويل پيوايه: كه پيويستی و پالنه رهکانی تاك به دابراو له ژينگهی کلتووری و كۆمهلايهتیی ده رناکهون.

ليکۆلینه وهكه له ريگهی دلنيابوونی ليکۆلینه وه لهسهر جهماوهري بهشداربوو به شيويهکی کارا له پرۆسهی پهيوهنديکردنی جهماوهري سوودمهنده لهم تيوره. بهكارهينانى ئامرازهكانی پهيوهنديکردنی جهماوهري گوزارشته بۆ پيداويستییهكان كه جهماوهر درکپيیدهكات، ههروهها توژينه وهكه سوود لهم تيۆرييه وه رده گریت له جهختکردن لهسهر چۆنيهتیی بهكارهينانى ئامرازهكانی راگهياندن له لایه ن تاكهكانهوه و

پالنه رهكاني به كارهينان و رادهي ئه و تيربوونه پيويستيانه ي كه تاك هه ولده دات له ريگهي به كارهيناني ئامرازه كاني په يوهنديكردن و ئه و ره زامه ندييه ي كه له م به كارهينانه وه به ده ستیده هينيت، به دي به ينيت.

تيوري پشتبه ستن به ئامرازه كاني راگه ياندن:

تيوري پشتبه ستن به ئامرازه كاني راگه ياندن "له هه فتاكاني سه ده ي بيسته مي رابردووه وه سه ريه له داوه، و يه كيک له و تيورانیه كه تويزهر بوي ده ركه وتووه، ئامانجي تويزينه وه كه به ديدينيت و په يوهندي به كيشه ي تويزينه وه كه هه يه، تيوري پشتبه ستن به ئامرازه كاني راگه ياندن له لايه ن جه ماوه ره وه له پيكه ينياني شيوازه كاني بيركرده وه و دياريكه راني ره فتار و پيويستتي به كارهينان و كواليتي كاريگه ري ديته كايه وه.

ئامانجي سه ره كي له م تيوره بريتيه له و شيكرده وه كه ئايا بوچي كاريگه ري به هيزي راسته وخو و كاريگه ري به هيزي ناراسته وخوي ئامرازه كاني په يوهنديكردي جه ماوه رييه، كه كاريگه ري تا ئاستيک ناراسته وخو و لاوازه. (اسماعيل، 2003 ل 278)

تيوري پشتبه ستن به ئامرازه كاني راگه ياندن دابه شده بن به سه ر ئامرازه كاني راگه ياندن به و پييه ي: تيوري بنچينه ي كومه لئاسي و كرداري كه كومه لگا وه ك پيكه اته يه كي ئورگانيكي ده بينيت له وه ي كه هه ر كاريگه رييه كي شاراو له و پشتبه ستنه وه، به شيوه يه ك پشتبه ستن به و بارودوخانه ي په يوه ستن به بارودوخكي دياريكراوه وه. (درويش 2005، ل 27)

تيوري پشتبه ستن به ئامرازه كاني راگه ياندن جه خت له سه ر په يوهندي نيوان ئامرازه كاني راگه ياندن و جه ماوه ر ده كاته وه، و سيسته مه كه به تاييه تمه ندييه كومه لايه تيه كاني ئه و پشتبه ستنه ناسراوه كه له لايه ن تاييه تمه ندييه كاني كومه لگاي موديرنه وه سه پينراوه، تيدا ئه ندamani خه لك پشت به راگه ياندن ده به ستن وه ك سيسته ميكي لاوه كي بو تيگه يشتن له سيسته ميكي لاوه كي تر، كه زينگه ي كومه لايه تي ده وروبه رiane.

تويزهران ريكه وتوون له سه ر ئه وه ي كه راگه ياندن قوناغي كاريگه ري هه يه له سه ر خه لك، كه پوخته ده كریت له كاريگه رييه زانستيه كان و كاريگه ري له سه ر ئاراسته يان وينه ي ميشك يان رووداني كاريگه ري هه لسوكه وت. (مراد، 2010، ل 10)

تيوره كه پشت به م خالانه ده به ستيت:

1. په يوهنديه كاني نيوان راگه ياندن و جه ماوه ر و سيسته مي كومه لايه تي به تاييه تمه ندييه كومه لايه تيه كاني په يوه ستن به تاييه تمه ندييه كومه لايه تيه كان له پشتبه ستنكي ئالوگور كه كومه لگه ي موديرن ده يسه پينيت. (أبو أصبع، 1995،

ل80)

2. جەماوەر پشت بە ئامرازەکانی ڕاگەیاندن دەبەستێت وەک سیستمی لاوەکی بۆ درککردنی سیستمی لاوەکی دیکە ی ئێو دەورووبەرە کۆمەڵایەتی، کە لە چواردەوریاندا.

3. ئامرازەکانی ڕاگەیاندن سەرچاوەی سەرەکین، کە تاکەکانی جەماوەر پشتی پێ دەبەستن بۆ بەدەستھێنانی زانیاری و ڕووداوەکانی ڕۆژەف.

بۆیە تیۆری پشتبەستن هاوتایە لەگەڵ لیکۆلێنەوێ ئیستا بەو پێیە کە جەماوەر پشت بە تۆرە پەڕەندییە کۆمەڵایەتیەکان دەبەستن بۆ وەرگرتنی زانیاری و هەوالیک کە لای ئێو جێی بایەخە، بۆیە کار دەکات بۆ تاقیکردنەوەی متمانە جەماوەر بەوێ کە ئایا ئێو زانیاریانە بابەتین یان پیشەیی، راستگۆن یان نا، بۆیە ڕیاردان لەمەدا بوونی ستانداردی ئەخلاقییە (بەلگەنامە)یین کە لەلایەن ئامرازەکانەو پێدەدەکرێت لە پەخشکردنی هەوال و زانیاریەکان جێبەجێدەکرێن.

تیۆری بەرپرسیاریتی کۆمەڵایەتی:

ئەم تیۆرە ڕاگەیاندن یەکیکە لەو تیۆرانە کە وەک کاردانەوێکی سروشتی هات بۆ ئەنجامدانی ڕۆژنامەگەری لە ڕۆژئاوا، بە تاییبەتی لە ویلایەتە یەکگرتووکانی ئەمریکا و ئەو پیشەکارییانە کە لەلایەن ئێو ڕۆژنامەوێ شایەتییان لەسەر دراوە کە هەرەشەیان لەسەر پێکھاتە کۆمەڵگا و بەکارھێنانی مافی ڕادەربڕین و بیروپرا کردوو، تا ئێو ئاستە کە خەڵک بەھۆی ڕۆژنامەگەری زەردەوێ دەنالیێن، کە بەرھەمیکی سروشتی تیۆری ڕاگەیاندن ئازادی و سەرەستی.

چەمکی بەرپرسیاریتی کۆمەڵایەتی لە ئامرازەکانی ڕاگەیاندن مێژووێکی دەگەرێتەوێ بۆ دیاریکردنی ئازادی ڕۆژنامەگەری ئەمریکی لە ساڵی ١٩٤٧، دوا ئێو تیۆری ئازادی ڕووبەرووی چەندین تێبینی بوو، لە ئەنجامی پێشکەوتنە ئابووریەکان کە لە ویلایەتە یەکگرتووکانی ئەمریکا هاتنەکایەو، سەرھەلانی دەسلەلاتی مۆنۆپۆلی و پەلەکردنی ڕۆژەکان بەرەو بەدەستھێنانی بەرژەوێندی تاییبەتی زیاتر لەسەر حسابی بەرژەوێندی گشتییەکانی تاکەکانی کۆمەڵگا (اسماعیل ٢٠٠٣، ل20).

بەرپرسیاریتی کۆمەڵایەتی ڕۆژنامەگەری بە واتای ئێو دێت: "گرنگیان بە بەرژەوێندی گشتی یان گرنگیان بە پێداویستیەکانی کۆمەڵگا و کارکردن بۆ دڵخۆشکردنی لە ڕێگەی تاییبەتمەندکردنی ڕۆژنامەوانی بە پارەدانەو، وردی، دادپەرەوێ و ڕیزگرتن لە لایەن ئەخلاقیەکان و بەھا ئەخلاقیەکان." (حجاب، 2004، ل488)

ئەو پوون و ئاشکرایە کە چەمکی بەرپرسیاریتی کۆمەلایەتی میدیای لەسەر بنەمایەکی سادە دامەزراوە، کە پابەندبوونی پوژنامەگەرییە بە بەها پیشەییە ناسراوەکانەو وەک وردی، بابەتیوون، راستگویی و سپۆنسەری کلتور و باوەڕەکانی کۆمەلگا، جگە لە ئەنجامدانی ئەرکەکانی پەيوەست بە بەدیھینانی پێداویستیەکانی کۆمەلگە.

بنەماکانی تیوری بەرپرسیاریتی کۆمەلایەتی لەم چەند بنەمایە خوارەویدا پوختە دەکریئەو: (ماکفیل، 2005، ل 117) پوژنامەگەری و ڕاگەیانندن ئەرکیکی دیاریکراویان ھەبە لە کۆمەلگادا کە ئەرکی خۆیان جێبەجێدەکەن بە پابەندبوون بە ستانداردەکان و خۆدوورگرتن لە بلاوکردنەوێ ئەو بابەتانە کە ھاندەری تاوان و توندوتیژی و ئاژاوەی کۆمەلایەتین.

ئەو پرسیارە کە زاناکان دەیان سالە لیکۆلینەوێ لەسەر دەکەن ئەوێ: ئایا دەتوانرێت شوێنی پەيوەندی لەگەڵ ھەموو داتا شارستانیەکانیدا بەکاربھێنرێت بۆ بەرژەوێ مەروفاھەتی و لەژێر ئەو دیاریکردنە ئەخلاقیانە کە لەسەر ئاستی جیھان ڕێکھەوتوون بۆ خۆبەدوورگرتن لەو مەترسییانە کە لە ئەنجامی خراپ بەکارھێنانی بەکارھێنان و دامەزراندن و ئاراستە ئەم شوێنە پەيوەندیە لەلایەن حکومەتەکان، ڕێکخراوەکان، ڕێکخراوەکان یان تاکەکانەو دەروستدەبن. بەلام چەمکی مافی پەيوەندیکردن و ڕاگەیانندن کە ڕێگە بە ھەموو مەروفاھەتی دەدات زانیاری وەرگرتن و ئامرازەکانی پەيوەندیکردن بەکاربھێنرێت بە شێوھەکی پوون و شەفاف و بەبێ سنوورداریکردن توند، ئەم مافە بە مانای ئیستای خۆی دەردەکەوێت وەک لە ھەندیک دەستور و یاسای ھەندیک ولات لەدوای جەنگی جیھانی دووھم لە چوارچێوەی گەپان بەدوای میتۆد و ئامراز و ئامرازەکاندا کە ڕێگە بە مەروفاھەتی دەدات مافی پەيوەندیکردن ھەبێت. (اسماعیل، ۲۰۰۳، ل ۲۰).

تەوھەری دووھم

مەترسییە ئەگەرییەکان لە ژینگە میدیای نوێدا:

1- مەترسییەکانی نەبوونی ئەخلاق لە ئامرازەکانی سۆشیال میدیادا

پێگەکانی تۆرە کۆمەلایەتیەکان بەھۆی تاییبەتمەندی و سوودەکانیانەو پۆلیکی گەنگ دەگێرن لە گۆرینی نۆرمەکانی ئەخلاق ھەموو کۆمەلگا و بە تاییبەت بەھا خێزانییەکان. زۆر خەزەتگوزاری لەخۆدەگرێت، کەواتە بەسەر ھەموو کەسێکدا سەپینراوە.

ئەو پرسیارە کە لە سووڕانەو لە مێشکدا ناوەستیت و ھەمیشە لەسەر لیوی

دایکان و باوکان دووباره‌بوو ته‌وه، که بریتیه له (ئایا له پرووی ته‌کنیکیه‌وه ده‌کرینه ئامانج)؟

له وه‌لامی ئەم پرسیاره‌دا ده‌لێن: ئەوهی ئەم‌پۆ له پرووی خزمه‌ت‌گوزاریی په‌یوه‌ندی و ئامرازه‌کانی په‌یوه‌ندیکردن له سه‌رانسه‌ری جیهاندا ده‌یبینن به راستی یه‌کێکه له گه‌وره‌ترین ده‌رکه‌وته‌کانی (جیهانییون) که له خواره‌وه جیهان ده‌بێت، هه‌روه‌ها جیهانگیری - وه‌ک ئێمه به ئێوهی ده‌ناسین - له به‌ره‌تدا دیارده‌یه‌کی ئابوورییه، به‌لام ته‌که‌لوژیا و بازرگانی هاو‌په‌یمان. له زۆر حاله‌ته‌کان، دژی کلتووره، بۆیه به پێچه‌وانه‌ی ویستی خاوه‌نه‌کانی په‌ره‌ی پێ دده‌ن، هه‌ربۆیه ئێمه پیمان وایه که به دیزاینکردنی به‌رنامه‌که، ئێمه باوه‌ر و ئەخلاق و ئامرازه‌کانمان ناکه‌ین به ئامانج، به‌لام به دانیایه‌وه ئەم پینگه و مالپه‌ر و ئامرازانه کلتووره‌که‌مان به‌هه‌ند وه‌رناگرن، چونکه کۆمپانیایه‌کانی به‌ره‌مه‌پێنانیان گرنگی به قازانج دده‌ن. له لایه‌کی تره‌وه، دابونه‌ریت و به‌هاکانی خێزان ده‌کاته ئامانج به چه‌ند هۆکاریک له‌وانه:

یه‌که‌م/ به‌ئاستکردنی جیهان به‌پێی کلتووری ئەوه‌ی که کێ خاوه‌نی ئامرازه‌کانه:

مه‌ترسییه‌که له‌وه‌دایه که به وه‌ستان له چوارچێوه‌ی شیکردنه‌وه‌ی دیارده‌ناسی په‌یوه‌ندیکردندا، ئەو شیکردنه‌وه ماتریالیستیانه‌ی که مارک پۆحان کورتیان کردۆته‌وه و سه‌رنج ده‌خه‌نه سه‌ر ناو‌بژێوان له پڕۆسه‌ی پروونکردنه‌وه‌ی په‌ره‌سه‌ندنی دیارده‌ی په‌یوه‌ندیکردن، واته نه‌هێشتنی جیاوازی نیوان کلتووره جیاوازه‌کان، واته به‌ئاستکردنی جیهان به‌پێی کلتووری هه‌ر که‌سیک خاوه‌نی جیهانه. میدیا و کۆنتڕۆڵکردنی به‌ره‌مه‌پێنانی میدیایی و هه‌موو پێکهاته‌کانی. (عوالیه، 2005، 196)

دووه‌م/ به‌شیوه‌یه‌کی گشتی مه‌ترسی له به‌ئامانجکردنی ئەوانه‌ی که له خوار ته‌مه‌نی بالغ‌بونن:

به‌لێ، مرقفه‌کانی ئەم‌پۆ له‌به‌رده‌م کێشه‌یه‌کی گشتیدان، که چه‌ندین سه‌ریان هه‌یه، هه‌ر بۆیه‌ش ئالۆزه و به‌هۆی ئالۆزییه‌که‌یه‌وه، ئالۆز و سه‌رلێشێواوانه‌یه. توێژینه‌وه‌یه‌ک ئاماژه‌ی به‌وه کردووه؛ که په‌یوه‌ندییه‌کی ده‌رهاویشه‌یی هه‌یه له نیوان به‌کارهێنانی مۆبایله زیره‌که‌کان له‌لایه‌ن مندالان و ده‌پاوه‌کی دایک و باوکانیان، به‌و پێیه‌ی هه‌ندیک له توێژینه‌وه‌کان ئاماژه‌یان به‌وه کردووه که له نیوان ۷۰ بۆ ۸۰٪ دایک و باوکان به‌رده‌وام نیگه‌رانن له به‌کارهێنانی مۆبایله زیره‌که‌کان له‌لایه‌ن منداله‌کانیان‌وه، هه‌رچی هۆی زیاده‌پۆیی له به‌کارهێنانی ناوه‌پۆک له‌لایه‌ن منداله‌کانه‌وه، و به‌مجۆره کاریگه‌رییه‌کانی له‌سه‌ر هه‌موو ژیا‌نیاندا جێده‌هێلێت، و ئەم ده‌پاوه‌کییه‌ په‌ه‌وايه چونکه هه‌ر که‌سیک خاوه‌نی مۆبایلیکی زیره‌ک بیت، ده‌توانیت هه‌موو شته قه‌ده‌غه‌کراوه‌کان ببینیت، و ده‌توانیت بێ سانسۆر و رێگرییه‌ک بجێته نیو جیهانیک که پره له وروژاندن و گه‌نده‌لی و ئاژاوه‌گیرێ، که دایک و باوک تێکده‌دات.

پێگیرکردن له کچان و ههزرهکاران له خاوهندارێتی مۆبایلیکی زیرهک یان کردنهوهی ئەکاوت له تویتەر یان فهیسبووک، بیسووده، و پهنگه بێتته هۆی ئەنجامه دژه بهرهمهکان وهک له واقعی کهیسهکهدا دهیدۆزینهوه. (بکار، ص10)

سییهم/ نهبوونی جیگریهوهک له بهرنامه و ناوهروکی هزری و کهلتوویدا، دهرههناهی ترسناکی لی دهکهوێتهوه:

یهکیک لهوان گوتی: ولاته پیشکهوتوووهکان ئامرازهکانی پهیوهندیکردن دروستدهکهن، و بۆمان دهنێرن، و ئەمەش وایکرد که بهرهمی زۆر پیشکهوتوو بهکاربهێنین، بهبی ئەوهی بتوانین خاوهنی پیشکهوتنی فیکری و کۆمهلایهتی بین، که شایستهی بهکارهێنانمان دهکات. ئەم بهرهمانه به شیوهیهکی عهقلانین. ئامرازهکانی پهیوهندیکردن به تهنها وهکو ئامرازیک نهماونهتهوه که تهنها بهکاریانبهێنین و بهگونجاو تهماشایان بکهین، بهلکو بوونهته ئامرازگهلیک و ئیمهیان کۆنترۆڵکردوه و شیوازی ژيانان گۆریوه.

کۆنترۆڵکردنی ئامرازهکانی پهیوهندیکردن له راستیدا وایکردوه زیاتر وهک کالایان بهرهم بن، به هیللی کۆکردنهوه بهرهمدههێنرابن، ئەمڕۆ ئیمه زۆر لهیهکدهچین و ئەمەش وامان لێدهکات تایبهتمهندیی خۆمان و مرقایهتیمان لهدهستدهین، دواتر ئەو باوکه خویندهواره دهلێت: ئایا هیچ شتی کهمه دا نییه خهمی لی بخۆین؟ و له روانگهی بیینی ئیمهوه ناتوانین ئەو ترس و دلپاوکییه بشارینهوه سهبارت بهم دۆخه که گهههچ و پیر بوونهته شیوازی که ملکهچبوونی کلتورییهوه بۆ ئەو پێوه و دیدگا و دابونهریته. به واتایهکی تر، سههرهپۆیه دهستکاریکردن لهگهڵ (کلتور) و هیماکان.

چوارهم/ پێگه و مالپهپهکانی پهیوهندیی کۆمهلایهتی ئامرازیکه بۆ بونیادنان و ههروهها ئامرازیکه بۆ پووختاندن و لیک ههلوهشاندنهوهی خیزان:

پێگهی تۆره کۆمهلایهتییهکان به شیوهیهکی زۆر گهوره ژيانی خیزانی داگیرکردوه، نزیک بووه له نههیشتنی خوشیی پهیوهندییهکان و وابهستهیهکانی یهکتر تێیدا، بهو پێیهی کاری کردوه بۆ یهکخستنهوهی هاوپی دوورهکان و دروستکردنی کهلین و بۆشایی لهنیوان ئەندامانی یهک خیزان له پێگهی پۆلی خۆی له نوێکردنهوهی پهیوهندییه کۆنهکانی نیوان هاوپییان و کارکردن لهسهه نوێکردنهوهی ههوالهکانیان.

به پێچهوانهوه پوویداوه، له پێگهی پهیوهندییه نوێیهکانهوه، پهرتبوونی پهیوهندییه گهرموگۆرهکانی خیزانی لی هاته کایهوه، ئەوهش له پێگهی بههیزکردنی پهیوهندییهکانمان له دهرهوهی کایهی خیزان، و لهنیو مهترسیدارترین و توندترین ئهم ئامرازانهی پهیوهندیکردن و زۆرترین بهکارهێنانیه لهنیو سههرجهم تاکهکانی سههتاسههه جیهاندا، بریتیه له (فهیسبووک)، بههۆی پۆلی گهورهی له هاتنه ناوهوهی تاک بۆ ناو جیهانی مهجازی و گریمانهیی و تیکهلبوون تێیدا، و دووربوونی له جیهانی

واقیعی و نامۆبوونی لێ. (برکات، 2017،
(<https://m.annabaa.org/arabic/studies/11904>)

لهو شوێنه‌ی که یارمه‌تی تاکه‌کانی دا و ئهو هاورێیه‌تیانه‌ی بۆ دابینکردن که له واقیع و جوگرافیای خۆیان تێده‌په‌رن، له‌ ڕێگه‌ی هاوبه‌شکردنی فایل و وێنه و دروستکردنی بلۆگ و ناردنی په‌یام و ئه‌نجامدانی گفتوگۆ، به‌ ده‌ربازبوون له‌ هه‌موو به‌ربه‌سته جوگرافییه‌کان، وه‌ک فه‌یسبووک بوو ته‌ ئالووده‌بوونیک که مه‌ترسی بۆ سه‌ر خه‌زان و بۆ ئهو نزیکایه‌تی و گه‌رمییه‌ی که تایبه‌تمه‌ندی خه‌زانه‌که‌یه‌ دروستبکات.

به‌و پێیه‌ی که ئامرازیکه‌ جه‌ماوهر به‌ره‌و هه‌له‌شانه‌وه ده‌بات، په‌یوه‌ندییه راسته‌قینه‌وه و گه‌رموگورپییه‌کان به‌ره‌و په‌یوه‌ندییه‌کی گریمانه‌یی ده‌بات و ڕۆلی ده‌بێت له‌ له‌رزووککردنی متمانه‌ی گه‌نج به‌ ڕابردوو و داها‌تووی خۆی و نه‌ته‌وه‌که‌ی. (خلیفه 2016، 114)، ئه‌وان پابه‌ند بوون به‌ دیالۆگ له‌گه‌ڵ که‌سانی نامۆ، تا ئهو ڕاده‌یه‌ی هه‌ست به‌ نامۆبوون بکه‌ن له‌ ئاستی هه‌مان خه‌زاندا، هۆکاری پابه‌ندبوونی تاک به‌م کۆمه‌لگه‌ خه‌یالییه ده‌گه‌ڕێته‌وه بۆ نه‌بوونی هاوئاها‌ه‌نگی و له‌ده‌ستدانی په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ کۆمه‌لگه‌ی واقیعی که ده‌ورو به‌ری تاکه‌. هه‌ربۆیه په‌نابردن بۆ ئه‌م کۆمه‌لگا خه‌یالییه بوو ته‌ جیگره‌وه‌یه‌ک بۆ کارلیکی کۆمه‌لایه‌تی له‌گه‌ڵ خه‌زان و خزم و هاوڕێیان.

وایله‌یات بایه‌خدانی مندالان و دایک و باوکان زیاتر په‌یوه‌ندی به‌ سایته‌ گریمانه‌یی و مه‌جازیه‌کانه‌وه دروستبووه، نه‌ک چه‌زکردنیان به‌ په‌یوه‌ندییه‌ مرو‌ییه راسته‌قینه‌کان، که ئه‌مه‌ش کاریگه‌ری له‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌ خه‌زانیه‌کان ده‌بێت، هه‌روه‌ها ناکۆکی له‌ نێوان خه‌زان و ئهو بیرکردنه‌وه‌دا دروستده‌کات، که مندال و گه‌نج و ته‌نانه‌ت هاوسه‌ره‌کانیش په‌یره‌وی لێده‌که‌ن و بۆشایی نێوانیان فراوانتر ده‌بێت، بیرۆکه‌کان جیا‌ده‌بنه‌وه و نه‌وه‌کان به‌ریه‌که‌ده‌که‌ون. که زۆریک له‌ تاکه‌کان به‌کاریده‌هێنن بۆ تو‌ره‌کردنی هه‌ندیک که‌س به‌ دانان و بلا‌وکردنه‌وه‌ی وێنه و زانیاری ناپاست که ده‌بێته‌ هۆی وێران‌بوونی ماله‌کان و جیا‌بوونه‌وه‌ی هاوسه‌ره‌کان... هتد.

بۆیه ده‌بێت خه‌زان کاربکات بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی مه‌ترسیی ئه‌م دیارده‌یه به‌ فێرکردنی منداله‌کانیان که چۆن مامه‌له له‌گه‌ڵ دونیای ته‌که‌له‌وژیدا بکه‌ن، و بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌وان له‌گه‌ڵیان به‌شداربن له‌ هه‌موو ئهو چالاکیانه‌ی که پراکتیزه‌یان ده‌که‌ن، و ئامێره‌کان له‌ شوێنی داخراودا به‌جینه‌هێلن، و دانرا‌بن له‌و شوێنه‌ی که بتوانرێت له‌لایه‌ن دایک و باوکه‌وه چاو‌دی‌بکڕین بۆ ئه‌وه‌ی به‌شداریی ره‌فتاریکی خراپ نه‌که‌ن له‌ دووری چاو‌دی‌ری ئه‌وانه‌وه.

له‌سه‌ر ده‌وله‌ت و ده‌سه‌لاته‌ که ئه‌وانیش سنووریکی دابنن بۆ زیاتر ته‌شه‌نه‌کردنی ئه‌م دیارده مه‌ترسیداره و ته‌قه‌لایان بخه‌نه‌گه‌ڕ بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی مه‌ترسییه‌کانی ئه‌م تو‌ره کۆمه‌لایه‌تیانه، ئه‌ویش له‌ ڕێگه‌ی وه‌شاندن و ئاراسته‌کردنی نامه و په‌یامی

میدیایی بهو ئاراستهیه له بهر به هیزی ئهم بواره. (بركات, 2017, <https://m.annabaa.org/arabic/studies/11904>)

2- ئه خلاق له ژینگه ی میدیای نویدا

واقیعی ئامرازه کانی میدیای نوێ وایکردوو به پابه ندبوون به ئه خلاقى کارپیکراوه وه - ئه خلاقى پیشه یی له پۆژنامه گهری و میدیادا زۆر قورس بیت، پۆژنامه نووسان تا ئیستاش وهک خۆیان، به لām تهکنیک و تهکنۆلۆژیای نوێ بۆ میدیا که زیاده کراوه، ئهمهش شۆرشیکی گهره ی لیکه وتوو ته وه له سهکۆی راگه یاندن و پۆژنامه گهری. ئهم سهکۆیه ههر له سه رهتای پیشه که یه وه په یوه ست بووه پییه وه له گه ل کارى پاسه وانیی دهروازه ی راگه یاندنه وه. ئهمهش به واتای کۆنترۆلکردنی پیگه یه کی ستراتیجی له زنجیره ی په یوه ندییه کاند، ههروهک چۆن پاسه وانی دهروازه کان دهسه لاتیان هه یه بۆ دیاریکردنی ئه وه ی به دهروازه که یاندا تیده په پیت، ههروه ها چۆن تیده په پیت تا دوا جار دهگاته جه ماوه ری مه به ستدار، ئهمرۆ دهروازه پاریزی نهک ته نها له لایه ن پۆژنامه نووسانه وه ئه نجامده دریت، به لکو به هه مان شیوه له لایه ن هه موو هاوولاتیانه وه که ئه وان ته که نه لۆژیای نوێی میدیا به کارده هیئن، سوودیان لی وهرده گرن.

بۆیه ئهم ژینگه نوێیه ی میدیای دۆخیکی پشیویی دروستکرد، به و پییه ی پۆژنامه نووسانی پیشه یی جۆریکی دیکه ی باوه رپینه کراو و نه ناسراوی پۆژنامه نووس و تویته ر و بلوگه ری هاوولاتیان پیشه کهش به پۆژنامه گهری کرد، که ئه خلاقى پۆژنامه وانیان خسته مه ترسییه وه. ههروه ها پیشهاته خیراکانی سه ر گۆره پانی ناوخیی و نیوده وه له تی له ژیر پۆشنای لافاوی زانیاری و زیاده بوونی سه رچاوه ی میدیای فه رمی و که سی؛ هه ندیک جار وایکردوو که پۆژنامه نووس په له بکات له بلاوکردنه وه ی بابته یان هه واله که ی له سه ر حیسابی پشته راستکردنه وه و سه لماندن و دلنیا بوون له په سه نایه تی و بابته ییه که ی، ئهمهش ئه وه یه که پیی دهوتریت دیارده ی (تای میدیای).

ئامرازه کانی میدیای نوێ ئامرازیکی نوێیه که به هۆیه وه پرۆسه کانی ئامرازه کانی په یوه ندیکردنی هه مه جۆره له سه ر هیله کانی ئینته رنیت و به هۆی نوێکارییه ته که نه لۆژییه کانه وه به رده وام له گۆراندایه. (جۆی کۆت، 2022)، و ئهم میدیایانه بریتین له ماله پهر و قیدی و دهنگ که دهگوازی نه وه بۆ تۆره که، نامه ی ئیمه یل و پلاتفۆرمی تۆره کۆمه لایه تییه کان و چه ندین ئامرازی نوێی تر. ههروه ها پیی دهوتریت میدیای کارلیک، یان میدیای راسته وخۆ، که پشت به کاره کانی ده به ستیت، به میدیای تهکنیکی (علاوه، 2022).

فه رههنگی دهسته واژه کانی تهکنۆلۆژیا و پیناسه ی ده که ن که بریتیه له: تیکه لکردنی

کۆمپیوتەر و ئینتەرنێت لە گەڵ تەکنیکەکانی ڕاگەیاندن.

لەم فۆرمە نوێیەدا، ئامرازەکانی میدیای پێویستی بە توانای بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانه هەیە، کە گرنگترین و پێویستەری بیت لە کاتی مامەڵەکردن لە گەڵ میدیای نوێ و ئینتەرنێت بە گشتی، و کێشەکان زیاتر ئالۆزتر دەبێت بەهۆی ناروونی و ڕوونەبوونەوهی کارەکتەرە راستەقینەکان کە لە چوارچێوەی میدیای نوێدا کارلێک دەکەن، و سنووری کات و شوێن. ئازادی و سانسۆری بێسنوور ڕێگە بە بلابوونەوهی هەوایی ساختە و دەنگۆی ڤایرۆسی و تێروانینە هەلەکان دەدات، ئەمەش دەتوانێت ببێتە هۆی پەيوەندیی وێرانکەر بە تورەکانی تاوانی ڕیکخراو، تیرۆر، ماددە هۆشبەرەکان، سپیکردنەوهی پارە و مەترسییە ئەگەرییەکانی دیکە. (رکروک، 2022، ص 17).

تویژەر پێشنیازی ئەو دەکات کە هەندیک لەو خزمەتگوزارییانەی کە ئینتەرنێت پێشکەشی بەکارهێنانی میدیای نوێ دەکات لە پەيوەندیی لە گەڵ میدیای نوێدا دەبێت پابەندبێت بە هەندیک کۆنتڕۆلی ئەخلاقی پێشەیی پابەندکەر، کە بریتین لە:

- 1- پێویستە ڕۆژنامەنوسان ڕێگری بکەن لە خراپ بەکارهێنانی ئیمەیلەکان، جا هەرپەشە بیت یان ناردنی کۆت یان ڕیکلام کە بەکارهێنەر نایەوێت.
- 2- ڕوانین لە بەکارهێنان یان گواستەوهی ئەو پەيامانە بکریتهوه کە زیان بە سادەیی و نەناردنی وێنەی قیزهون دەگەیهێنن کە زیان بە ڕەوشتی خەڵک دەگەیهێنن.
- 3- بەجەدی و بابەتیانە بێر لە خستەنەپووی زانیاری و هەوایی و خستەنەپووی دروست بکریتهوه بەبێ ئەوهی ببێتە هۆی پەککەوتن و زیان.
- 4- پابەندبوون بە بلاوکردنەوهی بابەتی جێی سەرئەنجام وەرگراو و دروستکردنی بۆشایی کە هیچ بەهایەکی نییە، یان خستەنەپووی ئەو بابەتانەی کە پەيوەندییان بە دامەزراوە نییە.
- 5- پابەندبوونی ئەخلاقی ڕۆژنامەنوس کە باسی ئەو بابەتانە نەکات یان قسە لەسەر بابەتەلێک نەکات کە سوود و بایەخ و ئەخلاقی نییە.
- 6- پابەندبوون بە پیشاندانی وێنە و ئامار و داتا لە ئاستیکی ئەخلاقیدا، بە تایبەتی لە کاتی قسەکردن لە گەڵ نەتەوهەکانی تر یان گرووپ و مەزھەب و ئاینەکانی تری هاوبەش لە کۆمەڵگادا. (عطاالله، 2019، ص 17-18)

کۆتایی

له ڕیگه‌ی ئەم تویژینه‌وه‌یه‌وه هه‌ول‌دراوه کاریگه‌رییه‌کانی نه‌بوونی ئەخلاق له کاتی به‌کارهێنانی تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌ستنیشان‌بکری‌ت، ئەمه‌ش به‌هۆی گرنگی تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له کۆمه‌لگا‌کاندا به‌گشتی، به‌هۆی کاریگه‌رییه‌کانی ئەو تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه له‌سه‌ر به‌ها و ره‌فتاره‌کان جگه له کاریگه‌رییه‌کانی که له‌سه‌ر هه‌موو لایه‌نه‌کان هه‌یه، چونکه چیت‌ر له‌که‌س ناشاردرینه‌وه.

یه‌که‌م: ئەنجامه‌کان

1- کۆمه‌له‌ی ئەخلاق ئەوه‌یه که ئەو چوارچێوه گشتیه پێک‌ده‌هێنێت، پێویسته له‌به‌رچاوب‌گیریت کاتی‌ک جار‌نامه‌ی ئەخلاق‌ی بۆ به‌کارهێنانی تۆره‌کانی سۆشیال میدیا دروست‌ده‌کری‌ت، که له پێشه‌نگیدا پێوه‌ره‌کانی به‌ها ئەخلاقیه‌کان دانراون، له‌وانه‌ش تایبه‌تمه‌ندی تاکه‌که‌س، که یه‌کی‌که له توخمه گرنگه‌کانی جار‌نامه‌ی ئەخلاق.

2- بلا‌وب‌وونه‌وه‌ی به‌ربلا‌ویی ئامرازه‌کانی په‌یوه‌ندیکردنی کۆمه‌لایه‌تی به‌ش‌داربوو له‌لا‌وازی په‌یوه‌ندی و رایه‌لبه‌ندی خێزانییه، هه‌روه‌ها کارلی‌ککردنی نی‌وان ئەندامانی خێزان لا‌واز بوو تا کاره‌کته‌ری تاکه‌که‌سی بوو به‌بالاده‌ست، هه‌ر ئەندامی‌کی خێزان دونه‌ی مه‌جازی خۆی هه‌یه دوور له ئەندامانی تری خێزان، له‌پاستیدا له‌هه‌ندیکدا خێزانه‌کان، په‌یوه‌ندی له‌نی‌وان ئەندامه‌کانیدا پرو‌وده‌دات، له‌ڕیگه‌ی په‌یامی ئالو‌گۆر‌کراوه‌وه، که گۆشه‌گیری و خۆگۆرپینی به‌هێزتر کرد به‌هۆی پش‌تبه‌ست‌تن به‌و ئامیره‌که‌رانه، نا‌وه‌پۆکی تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان به‌ش‌دارن له‌دروست‌کردنی ره‌فتاری نوێ له‌نی‌و گه‌نجان له‌ڕیگه‌ی ماله‌په‌ره به‌نا‌وبانگ و دل‌خوازه‌کانیانه‌وه، به‌تایبه‌ت فه‌یس‌بووک که به‌ش‌دارییان کردووه، بۆ ئەوان به‌ده‌سته‌ته‌ینانی ره‌فتارگه‌لی‌ک که له‌گه‌ل به‌هاکانی کۆمه‌لگا‌دا نا‌گونجی‌ت و ئەمه‌ش ده‌بی‌ته هۆی کاریگه‌ریکردن له‌سه‌ر ناس‌نامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی خۆیان و کاریگه‌ریکردن له‌سه‌ر ره‌فتاره‌کانیان.

3- ئەو پێش‌که‌وتنه‌ گه‌وره‌یه‌ی له‌ بواری ته‌کنه‌لۆجیای میدیادا گه‌یش‌تووه‌ته ئەم‌رۆ، و تی‌په‌ر‌بوونی به‌سه‌ر هه‌موو لایه‌نه‌کانی ژیا‌نی مرۆ‌ف‌دا، وای لی‌ک‌ردووه که شمش‌ی‌ری‌کی دوو سه‌ره‌ بی‌ت، سه‌ره‌پای ئەو

خزمه‌ت‌گوزارییه زانیاریانه‌ی که پیشکەشی هەندیک تاک دەکەن لە پرووی لیکۆلێنەوه و پرۆسێسەوه، تێپەراندنی... توخمەکانی کات و شوین، لە هەمان کاتدا وا دەکات بۆ ئەوانی تر بە بیرۆکە و ڕەفتارە ناراستەقینەکان، که وایان لێدەکات لە جیهانیکی بێئەخلاقییدا بژین.

4- لەگەڵ سەرھەڵدانی میدیای نوێ بە فۆرمە جوړاوجۆره‌کانی و زیادبوونی وینەکان، لێهاتوویی بیرکردنەوه‌ی ڕەخنەیی سەرھەڵدەدات، ھەروەھا گرنگتر و بەپەلەترە لە کاتی مامەڵەکردن لەگەڵ ئامرازەکانی میدیای نوێ، و ئینتەرنێت بە گشتی، چونکە بابەتەکە ئالۆزتر دەبێت لەگەڵ ناپروونی و گریمانەیی کەسایەتییه واقیعییه‌کان کە لە چوارچێوەی میدیای نوێدا کارلێکدەکەن، ھەندیکجار ئازادییەک کە سنوورداری نەکراوە بە سنووری کات، شوین، یان سانسۆر نییە و ڕێگە بە بلاوبوونەوه‌ی ھەوالی نادروست دەدرێت، دەنگۆی بەدخووانە، و بیرۆکە‌ی ھەلە، و دەتوانیت بێتە ھۆی پەيوەندی و یرانکەر لەگەڵ تۆرەکانی تاوانە ڕیکخراوەکانی وەکو تیرۆر، ماددە ھۆشبەرەکان، سپیکردنەوه‌ی پارە و مەترسییە ئەگەرییەکانی دیکە.

5- فراوانبوونی پێگەکانی تۆرە کۆمەلایەتییه‌کان لەسەر ئاستی جیهانی و زۆری ژمارە‌ی بەشداریبووان بۆیان وا دەکات کە پێویست بێت یاسا و ڕێکار و ڕیسای یاسایی دابڕێژرێت کە لەگەڵ ناوەرۆکی ئەو ناوەرۆکانە بگونجێت کە بلاودەکرێتەوه و پەخشەدەکرێت و لەگەڵ سروشتی ئەو ناوەرۆکانە بگونجێت و لەگەڵ یاسا گشتییەکانی کۆمەلگاکان.

دووەم: پێشنیازەکان

1- چالاککردنی پۆلی پەرودە‌ی خیزان پەيوەست بە بەکارھێنانی سایتەکانی تۆرە کۆمەلایەتییه‌کان، و دیاریکردنی کاتژمێرەکانی بەکارھێنان و پێویستی بەھێزکردنی پەيوەندی نیوان خیزان و قوتابخانە بە مەبەستی بەدیھێنانی بەھێزکردنی سیستەمی ستانداردکردن لە نیوان قوتابیانی ھەرزەکاردا لەم قوناغە گرنگەدا، و بۆ پەرودەکردنی مندالان سەبارەت بە گرنگی دروستکردنی پەيوەندی و ھاوڕێیەتی راستەقینە و ژیان لەگەڵ ھاوڕێکانی بە مانای راستەقینە‌ی ھاوڕێیەتی و ئەخلاقیەکی بەبێ دروستکردن و ترس و ھەم ئاراستەکردنی بانگەوازی بۆ دایکان و باوکان، تاکو چاودێریکردنی مندالەکانیان بکەن لەکاتی کدا لە سەرھێل و ئینتەرنێتدان بە گشتی و تۆرە کۆمەلایەتییه

جیاوازه‌کان به تاییه‌تی، خیزان و دامه‌زراوه په‌روه‌رده‌بیه‌کان. پیو‌ستی لایه‌نه په‌یوه‌ندی‌داره‌کان بۆ به‌رزکردنه‌وه‌ی وریایی به‌گشتی له‌زیانه‌کان که له‌وانه‌یه له به‌کاره‌ینه‌ر زیاتر بن، که دواتر له‌سه‌ر خیزان و کومه‌لگا په‌نگبده‌وه.

2- گرنگی هۆشیاری له قوناغی ته‌مه‌نی به‌کاره‌ینه‌ران و به‌رزکردنه‌وه‌ی ئاستی هۆشیاری بۆ ئه‌و چینه به‌ته‌ماشاکردنی به‌رنامه و سایته گونجاوه‌کان بۆ هه‌ر قوناغیک و دانانی کۆنترۆلی تاییه‌ت بۆ به‌کاره‌ینانی ئه‌و سائتانه له‌پوانگه‌ی ته‌کنیکیه‌وه به‌چالاککردنی پێگه‌یکردن و یاسای توند له‌وه‌ی که به‌م ئامرازانه ئه‌وه‌ی ده‌نووسریت، یاخود ده‌وتریت، یان بلاوده‌کریته‌وه، له‌گه‌ل سه‌پاندنی میکانیزی کاریگه‌ر له‌لایه‌ن ده‌سه‌لاته په‌یوه‌ندی‌داره‌کانه‌وه که ده‌ستپێشخه‌ری دابینکردنی ئه‌م ئامرازانه یان ناوه‌ندکاره‌کانن بۆیان.

3- جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر پته‌وه‌کردن و به‌هێزکردنی رۆلی مامۆستا له‌ دامه‌زراوه په‌روه‌رده‌بیه‌کان، له‌ رێگه‌ی هه‌ول‌دان بۆ ناسین و ده‌ستپێش‌انکردنی بایه‌خی قوتابیان و به‌شداریکردنیان له‌ گفتوگوکردنیان به‌ شیوه‌یه‌کی په‌روه‌رده‌یی، له‌گه‌ل په‌رۆشی به‌رپرسیانی فێربوون له‌ رێگه‌ی کردنه‌وه و ئه‌نجامدانی خول بۆ مامۆستایان بۆ دابینکردنیان به‌ کارامه‌یی پێو‌ست بۆ مامه‌له‌کردن له‌گه‌ل نه‌وه‌کانی داهاتوو، و هاندانیان بۆ به‌هێزکردنی په‌یوه‌ندی خۆیان له‌گه‌ل قوتابیان له‌ ده‌ره‌وه‌ی سنووری میتۆدی خویندن، و رۆلی راه‌ینه‌ر له‌ پوانگه‌ی ئه‌و باوکه‌وه بگێرن که ئاره‌زووی به‌رژه‌وه‌ندی مندا‌له‌کانی ده‌کات. گرنگیدان و چالاککردنی رۆلی پسپۆران و تویژه‌رانی کومه‌لایه‌تی له‌ قوتابخانه‌کاندا به‌ راه‌ینانیان بۆ مامه‌له‌کردن له‌گه‌ل ته‌کنه‌لۆجیای سه‌رده‌م و رێگا‌کانی سودمه‌ندبوونی ئه‌رینی لێیان. راسپاردنیان وه‌ک به‌شیک له‌ ئه‌رکه‌کانیان بۆ ئه‌نجامدانی ده‌ستپێشخه‌ری هۆشیاری به‌رده‌وام بۆ قوتابیان له‌و روه‌وه، هه‌روه‌ها خسته‌په‌رووی به‌شیک له‌و ده‌ستپێشخه‌ریانه له‌ چوارچێوه‌ی به‌رنامه و چالاکیه‌کانی ده‌ره‌وه‌ی مه‌نه‌ج له‌ قوتابخانه‌کاندا و پالانی قوتابیان بۆ به‌شداریکردن تێیدا.

4- پێش‌خستن و پته‌وه‌کردنی ئه‌و به‌ها ئه‌رینیانه‌ی که ئامرازه‌کانی په‌یوه‌ندی‌کردنی مۆدێرن هه‌لیده‌گرن، و سوود‌وه‌رگرتن له‌و شته ئه‌رینیانه‌ی پێشکشی ده‌که‌ن وه‌ک: کلتور، گواسته‌نه‌وه‌ی زانیاری به‌سوود، به‌رنامه‌ی باش، له‌بیرکردنی ده‌روون و بیرکردنه‌وه و تیروانینه‌کان و دوورکه‌وتنه‌وه له‌ هه‌موو شتیک که داوای نه‌رینی و بیهیزی و توندوتیژی ده‌کات.

5- پێش‌نیازی دامه‌زراندنی کومه‌له‌ی مه‌ده‌نی تاییه‌تمه‌ند ده‌که‌ین بۆ پاراستنی (مافی بینه‌ران)، یان ئه‌وه‌ی که دواتر ده‌توانریت ناوی لی بنریت (مافی وه‌رگرانی میدیای نوێ)، کارکردن به‌پێی بنه‌ما‌کانی کومه‌له‌ی پاراستنی به‌کاربه‌ر. رۆلی ئه‌و

ئەنجامدانی زۆر ئەرک دەبێت، لە دیارترین ئەرکەکانی بریتین لە ھۆشیارکردنەوێ ئەندامانی کۆمەڵگا سەبارەت بە مەترسییەکانی میدیای نەری، و ھۆشیارکردنەوێ ئەندامانی کۆمەڵگا و بەرزکردنەوێ پالەنەرەکانیان بۆ ھەلبژاردنی باش، پالەنەرکردنی دامەزراوە کۆمەڵایەتیەکانی ھەک خیزان و قوتابخانە بۆ چالاککردنی رۆلی خۆیان و ھەرگرتنی بەرپرسیاریتی خۆیان، و کارکردن بۆ ھاندانی دەزگاکانی ریکخستنی رێسا و یاسا ھەربکەن کە کۆمەڵگا لە مەترسییەکانی میدیای نەری دەپاریزن، و چەمکی ئازادی بەرپرسیارانە لە میدیادا بسەپینن.

لیستی سەرچاوەکان:

یەكەم: سەرچاوەکان بە زمانی عەرەبی

1. أبو أصبع، صالح. (1995) الاتصال والإعلام في المجتمعات المعاصرة. عمان: ارام للدراسات والنشر والتوزيع.
2. اسماعيل، محمد حسام الدين. (2003) المسؤولية الاجتماعية للصحافة. القاهرة: الدار المصرية للنشر.
3. اسماعيل، محمود حسن - (2003) ب. (مبادئ علم الإتصال ونظريات التأثير. مصر الاهرام الدار العالمية للنشر والتوزيع.
4. الجمال، رباب رأفت محمد. (2013) أثر إستخدام شبكات التواصل الاجتماعي على تشكيل.
5. درويش، عبد الرحيم (2005) مقدمة إلى علم الاتصال، دمياط، مكتبة نانسي.
6. حجاب، محمد منير. (2004) المعجم الإعلامي. القاهرة: دار الفجر للنشر والتوزيع.
7. عبده حافظ. (2011). تواصل الشباب الجامعي من خلال المواقع الاجتماعية. عمان: المؤتمر العلمي لوسائل الإعلام أدوات تعبير و تغييرو قسم الصحافة، جامعة البترا.
8. ركروك خولة. لقلوق رقية , أخلاقيات المهنة في ظل الإعلام الجديد الأسس، الضوابط، والأبجديات، مدارات للعلوم الاجتماعية والإنسانية

Volume 2, Numéro 3,

9. الغريب، سعيد .(2001)الصحيفة الالكترونية والورقية. المجلة المصرية لبحوث الإعلام، جامعة القاهرة، العدد الثالث عشر، ديسمبر، القاهرة : مصر.
10. بلخيري رضوان(2015) :مدخل إلى الإعلام الجديد المفاهيم الوسائل التطبيقات، الطبعة الأولى، جسر للنشر.
11. الغريب، سعيد .(2001)الصحيفة الالكترونية والورقية.المجلة المصرية لبحوث الإعلام، جامعة القاهرة، العدد الثالث عشر، ديسمبر، القاهرة :مصر
12. ماكفيل، توماس.(2005) الإعلام الدولي: النظريات، الاتجاهات، والملكية. ترجمة: حسني محمد نصر وعبدالله الكندي، العين :دار الكتاب الجامعي.
13. محمد المنصور .(2012) تأثير شبكات التواصل الاجتماعي على جمهور المتلقين دراسة مقارنة للمواقع الاجتماعية والمواقع الإلكترونية. الدنمارك: رسالة ماجستير غير منشورة، الأكاديمية العربية المفتوحة.
14. محمد صالح الخليفي .(2002) تأثير الإنترنت في المجتمع (المجلد 22) مجلة عالم الكتب.
15. مراد، كامل خورشيد .(2014)الاتصال الجماهيري والإعلام، التطور - الخصائص - النظريات .عمان: دار المسيرة.
16. مراد، كامل خورشيد .(2014)الاتصال الجماهيري والإعلام، التطور - الخصائص - النظريات .عمان: دار المسيرة.
17. مكاي، حسن عماد، والشريف، سامي".(2001) نظريات الإعلام .ط.1 القاهرة: مركز جامعة، القاهرة للتعليم المفتوح.
18. المنصور، محمد .(2012) تأثير شبكات التواصل الاجتماعي على جمهور المتلقين). رسالة ماجستير غير منشورة .(مجلس كلية الاداب و التربية، الاكاديمية العربية في الدنمارك.
19. النسق القيمي الأخلاقي للشباب السعودي). دراسة ميدانية. قسم الصحافة. كلية الأتصال والإعلام .جامعة الملك عبد العزيز. المملكة العربية السعودية.
20. النعيمي، محمد عبدالعال، والبياتي، عبدالجبار، وخليفة، غازي جمال .(2009) طرق ومناهج البحث العلمي .ط.1 ، عمان: دار الو ا ر ق للنشر والتوزيع.
21. عطاء الله، طريف(2019) ، الإعلام الجديد بين إشكاليات المفهوم وتغير الأداة، مداخلة غير منشورة ضمن ملتقى الإعلام الجديد وصناعة الرأي العام، منشورات مخبر الإعلام، الرأي العام وصناعة القيم .جامعة جيلالي بونعامة خميس مليانة، كلية

العلوم الاجتماعية والانسانية.

22. سمر كرم (2008). وسائل الإعلام الحديثة: وسيمة تفاعلية أم عقبة أمام حوار جاد. الرياض: مكتبة النور

23. طالة، لامة (2019) نظريات شبكات التواصل الاجتماعي وأثرها على وسائل الإعلام التقليدية: دراسة في النماذج الإعلامية، بحث منشور في كلية علوم الإعلام والاتصال، جامعة الجزائر.

دوهم: سهراوهكان به ئينكليزي

- Blumler J., & Kale E. (1974). The Uses of Mass Communication: Current Perspective on Gratification Research. Beverly Hills: Sage publication.

- Burgess, Jean, (2009). YouTube: Online Video and Participatory Culture, 1st Edition, UK : Polity.

- Denis, M.(1987). Mass communication theory: An Introduction. 2ed

Edition. London: Sage Publication.

سييه: بيكه ئه ليكترونييه كان

1-بركات (2017):

(<https://m.annabaa.org/arabic/studies/11904>)

2-أمينة، عادل، خليفة، هبة. (2013) الشبكات الاجتماعية و تأثيرها على الاخصائي.

3-والمكتبة. دراسة شاملة للتواجد و الاستخدام. أونلاين:

[http://eleaggypt.com/downloads/2009/amina heba.doc](http://eleaggypt.com/downloads/2009/amina%20heba.doc).2013/1/3.

4-النائي , نبراس (2017), الفيس بوك بين الاندماج والتفكك الاجتماعي:

<https://annabaa.org/arabic/studies/11904>

5- علاوة، محمد (2022) "الاعلام الجديد : المفهوم، الخصائص والعوامل، التي تميزه عن الاعلام التقليدي، وطبيعة العلاقة بينهما"، المجلة العلمية الجزائرية، اخر زيارة بتاريخ

2022/2/1

[: https://mawdoo3.com/%D8%AA%D8%B9%D8%B1%D9%8A%D9%81_%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%85_%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%AF%D9%8A%D8%AF#cite_note-651812ab_953f_46ed_9723_18fc66834a87-1](https://mawdoo3.com/%D8%AA%D8%B9%D8%B1%D9%8A%D9%81_%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%85_%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%AF%D9%8A%D8%AF#cite_note-651812ab_953f_46ed_9723_18fc66834a87-1)

الملخص

مع حلول الألفية الثالثة، والتطور السريع للمجتمع الحديث، برزت ظاهرة جديدة من وسائل التواصل الاجتماعي في نمطها، تميزت بظهور الشبكات الاجتماعية (SocialMedia)، التي جذبت اهتمام الجمهور العام، حتى اليوم، يستخدم ملايين الأشخاص الشبكات الاجتماعية لأغراض مختلفة. للترفيه والتعليم والإعلان والاتصال والنشر واكتساب المهارات والخبرة ونشر الملاحظات والصور وإيجاد وظيفة والتعارف والزواج وتعلم لغات ومهارات متعددة.

على الرغم من المزايا الإيجابية لهذه الوسائل، إلا أنها سلاح ذو حدين، حيث يمكن أن يكون لها عواقب سلبية تؤثر على المجتمع ككل، إذا ترك الباب مفتوحاً، حيث وجدت المشكلات الأخلاقية والسلوكية الناتجة أصداء في ثورة الاتصالات الحالية... يؤثر على المجتمع المعاصر حيث توجد العديد من الجوانب الإيجابية مثل بيانات هذه الثورة، بما في ذلك تسهيل التواصل بين الناس ودور المواطنين العاديين في التواصل المسؤول، والحد من الرقابة والقيود، وانتشار التعددية الإعلامية والعديد من العوامل الإيجابية الأخرى. من ناحية أخرى، كان لها أيضاً آثار سلبية جنباً إلى جنب مع النمو السريع للصناعة.

التواصل الاجتماعي شبكات بما تشكله المتعلقة التطور من الجزئية لهذه يتصدى البحث هذا أن
تطالالجوانب السلوكية المستخدمين من العديد وتعامل سلوك تطال اخلاقية تاثيرات من
والوجدانية والأخلاقية والعاطفية والمعرفية